

Bors és fahéj

(HERCEG JÁNOS ELBESZÉLÉSEI)

Voltak idők, mikor az író maga alakította korát, s regényalakjai, novellahősei mintaképei lettek egy osztálynak vagy néha az egész társadalomnak. (Herceg Ferenc, Bródyék, Adyék.) Voltak viszont olyanok, mikor az író látnoki előfutárja, megszólaltatója lett egy eljövendő kornak, azt néha félemlerőltovel előzve meg. Az íróknak azonban általában nem jutott ily kivételes szerep, s boldogok lehettek, ha egy oly korban születtek, mely tartamánál s társadalmi összetétele állandóságánál fogva kedvezően hathatott fejlődésükre. Mert akadtak korok, melyeket egy hirtelen változás — úgyszólván — derékon szelt ketté, egyes írók tevékenységét nemcsak megakasztva, hanem végkép megbénítva. Még ezeknél is mostohább sorsúak azok az írók, akik félemlerőlto leforgása alatt több korváltást éltek meg, s ide-odahányódva, sehol sem tudtak kikötni, megtelepedni, itt is, ott is, otthonlanok, idegenek maradtak, akik, ha mégis szóhoz akartak jutni, kénytelenek voltak írói egységüket feláldozni élményiznélküli, kérészeletű időszerúségekért. Ez a végzet jutott osztályrészeül — többé-kevésbbé — annak az írói nemzedéknek is, mely 1918 után lett a toll elszegődöttje, különösen kisebbségi sorsba kerülve, de főképpen tájunkon, ahol a különféle izmusok bódító tamm-tammjától kezdve a legújabb idők jelszóirodalmáig mindennel megpróbálkoztak, bizonyosságául annak, hogy milyen kevés nálunk az eredetibb tehetség. Pedig bírálók és tanulmányírók már többször rámutattak arra, hogy az író — nagy általánosságban — nem lehet közvetlen korának művészi megszólaltatója, hanem egy letűnt vagy még mindig tartó kornak, melyben született, élt, fejlődött, melynek hangulatát, levegőjét, ízeit, élményeit magába szívta, hogy mindez esztendőök multán, alkotásra serkentő, gazdag televénnyé érlelődjék. Aki tehát máról-holnapra egy új korszakba lép, mégha előharcosa is volt, s vérét is áldozta érte, a kezdeti időszakban ritkán lehet annak művészi kifejezője, legfeljebb jó-rossz emlék-, napló-, történet-, vagy újságírója. Így volt ez mindenhol, így van ez nálunk is. Az élmények még túlnyersek, túlfrissek, túlközeliék, még sok gyűlölet- és indulatgöz telíti őket, időben el kell távolodniok, megüledniök, letisztulniok, hogy megkapják a visszaemlékezésnek azt a hangulatát és érzelmi nemes rozsdáját, mely nélkül művészi alkotás el nem képzelhető.

Herceg János ama szerencsések közé tartozik, akik két, egymástváltó kor határmegyéjén kezdtek írogatni. Gyökerével még benne élt egy színeit váltó, búcsúzóköd, artisztikus világban, de idegszálaik már az eljövendő kor közelítő viharának előszelei doboltak. Erre vaill 1933-ban megjelent, sejtelmes, titokzatos levegőjű, de erős valóság-színeivel megdöbbenően eleven jelképes írásainak címadója: a »Viharban«, mely a mindenholnan előbúvó, előseregülő, egyarcú gyerekek — akárcsak Huxley »Szép új világ« c. regényének kórházi jelenetét olvasnók — feldöntik az összeomló régi világot jelképező, jobb napokat látott, krumplisütő vénasszony bádogkályháját, mindenét szétszórják, s babonás szokásnak megfelelően penésztől zöld rézpénzt tesznek megdermedt szemére. Mennyivel költőibb, maradandóbb s megigézőbb ez az előhírnök-írás a maga tudatos jelképségében, mint a beteljesedés sok, jelszóba fogott, kenetlenségében nyikorgó prózája.

Herceg János már kora gyermekségében megismerkedett a mesterembereken keresztül a két-kezü munkájából élő szegények világával. Közvetlen közelből láthatta őket, megfigyelhette életüket, szokásaikat, perpatyaraikat, legénykedéseiket, mulatozásait, ahogy érdeklődéssel leste, figyelte — műhelyajtókban ácsorogva — mesterségeik fogásait is. Mint éleseszű, fogékony gyermek, hamarosan sok mindent megjegyzett, nyelvkincsét is erőteljes kifejezésekkel gazdagíthatta ezekben az egyszerű, de kétségtelenül sokszor eredeti, szöveget fejjén találó s indulatukban mázsás szavakkal dobálózó emberek beszélgetéseit hallgatván. Ácsok, kovácsok, asztalosok, bútorfestők, kőművesek, cserepezők: ez volt az a közvetlen környezet, ahonnan első benyomásait nyerte. Ugyanúgy érdekelte azonban Herceget a többi mesterség is, (akár a magyarországi Gelléri Andor Endrét, akinek a bútorcipelő munkástól kezdve a kelmepestőig több foglalkozás szerepel novelláiban). S hogy ez mennyire így van, írásaiból látjuk. Ha valamelyik elbeszélésében iparost szerepeltet, munkájában teljesen otthonosan forgolódik, tudja, milyen kifejezéseket használ, hogy hívják szerszámait. (Az ördög kovácsa, Szűnyogkirály és társai, Flóris megdicsőülése). Mintha csak ott inaskodott vagy segédkedett volna, mindent erős valóság-színekkel, jelzőkkel, hasonlatokkal érzékeltet. De valamennyi mesterember közül mégis a cserepezők és kőművesek ragadtak meg legjobban emlékezetében. Cserepezők és kőművesek, akik valószínűleg zombori vagy zomborkörnyéki svábok és bunyevácok voltak s ritkábban magyarok. Ezek kétségtelenül elcsempítették az amúgyis sváb tájszólástól romlott mesterségbeli kifejezéseket, s minthogy a bunyevácok különben is szívesen keverték beszédjükbe a magyar szavakat, feltételezhető, hogy a mesterségek üzői egy furcsa keveréknyelven társalogtak egymással, ami Herceg figyelmét semmi esetre se kerülhette ki.

Az író nosztalgikusan később is visszatér kedvenc cserepezőihez és kőműveseihez. Ily szívéhez nőtt alakja már indulása elején a Pálinka Ördögben is szereplő Kekez Tuna, a cserepező, ez az erős, egészséges, ráérő, jóhangú, széphangú, verekedéstől, munkától nem irtózó vénlegény, aki lakodalma napján — erőszakkal kisajított pénzből — hetedhéttorszagra szóló dáridót csap. Vagy ilyenek a »Gyászoló kőművesek«, akik a Szelencsére visszakerült rosszeleányt — régi szerelmüket — haldoklása alatt komor sötétlansággal gyászolják, s mikor meghal s ezzel minden ellenséges szívet kiengesztel, muzikaszóval búcsúztatják, fájdalomukban bele-beleüvöltve a hegedűk, cimbalom, nagybőgő sírásába, balladai hangulatúvá mélyítve az elbeszélést.

Herceg néhány írása olyan, mint egy népi mondatöredék. Ennek az elsüllyedt világnak színhelye Szelencse volt s közvetlen környéke. Egy külön emberzűg, egy külön égtáj. Sajátos életű, sajátos hangulatú. Itt laktak kőművesei, cserepezői, itt találkozott először Kekez Tunával, itt bukkant fel esetenként a sötétség torkából a Pálinka Ördög, s innen indult vásárookra a vallási rajongásában megköttyagosodott, Szent-József-szakállas asztalos, aki maga készítette vásárra a szentek gipszfiguráit, ezeket a keze alatt eltorzult, elnyomorodott szörnyalakokat.

Mint már említettem, az új kötet is többször veszi tárgyát az iparosok életéből. Ezek közül megírás és szerkezet szempontjából legsikerültebb a napjainkból s közelmúltból vett »Flóris megdicsőülése« s az »Emlék.« Kár, hogy Flórisnak, ennek a cipőipari aljmunkásnak az alakját nem látjuk eléggé. Mennyire friss s életből pattanó vele szemben a néhány vonással megrajzolt mellékalak, Lonka! — Viszont éles, erős vonásokkal vetített az »Emlék« főalakja, Jónás, a mészáros. Ez a pompás egészségű, erős, hatalmas, pirosarcú, jókedvű legény, aki olyan nagyszerűen tud bánni az asszony- s lányneppel, mindenkinek oda-odasúgva egy-egy kedves szót, vagy a nagy húsinségben odacsúsztatva valami darabot. Sajnáljuk, hogy az író, a korirányzathoz igazodva, néhány oly szót, kifejezést, mondatot adott alakjai szájába, melyek szükségtelenek s csak zavarólag hatnak. Az »Emlék«-ről írván, elismeréssel kell szólnunk a megírás könnyedségéről s a kellő helyen s megfelelően adagolt humorról. A »Flóris megdicsőülése«-t viszont odaillően keretezi be a csöpp happy and.

Iparosokról szól a második világháború előtti korból vett »Szűnyogkirály és társai« c. hosszú elbeszélése is, melyben — a kovácstól kezdve a

péig — úgyszólván minden ipari szakma képviselt. Mesterségében azonban csak a szoba-, bútorfestő, kőműves és asztalos. A mese, ismerős táj partjai közt, ismerős cél felé tartva, kissé kanyarogva folydogál. Itt is felvesz egy eret, amott is, — gazdagszik is vele, meg zavarodik is tőle. Így megy-mendegél, míg lassan, kényelmesen elér a homokdeltás torkolathoz; a házassághoz.

Herceg elég jól látja és láttatja alakjait. Mégis a legtöbb: háttérbe mosódó tucatember. Még Máté is nehezen válik ki belőlük. Csak Stolpa s az irnok igazi egyéniség. Talán azért is, mert mindkettő körmönfont csirkefogó. Stolpa, ez a szegény drótosbó: felvergődött, minden zsírral és hájjal megkent, álszent, rózsafüzérét morzsoló, vérszomjas emberrnyúzó, és Sándor, ez a kiéhezett, minden koncot kopószemmel leső, csúrcsavaros észjárású, rajtütő zsaroló- és gangszter típus. Mindketten remekül megformált alakok. Történetük külön **novellába** kívánkozik.

Az újabbak közül legjobb írásainak egyike: a »Jégvirág« s a »Vénleányok«. A bennük megrajzolt alakok valamennyien élnek! Már láttuk őket valahol, találkoztunk velük, el is beszélgettünk. Ismerjük fonákságaikat, gyengeségeiket, gyarlóságait. Mulatunk rajtuk, akár Molière vigjátékfiguráin. Ok is egy rákossá dagadt emberi jellemvonás megszemélyesítői, parodizálói. A révbe jutásával igazi bőrét mutató, nagyképű, nagyhangú, fontoskodó zsarnok-hivatalnok éppúgy, mint a régi világ rekvizitumaiként itt maradt, nyárogva kényeskedő, állottszagú vénkisasszonyok. De míg az előbbinek köszönés nélkül fordítunk hátat, az utóbbiak iránt feloldódunk, mert beszáradt vénleányszívük meg tudott nyílni s be tudott fogadni egy idegen, gügyögő embercsöppséget. Ebben a két elbeszélésben nincs semmi herceg-i túlzás színezésében mértéket tartó. Pár vonással, ugyanoly remekül odavetett figura a »Jégvirág« borbélyja is.

Herceg jellemzően választotta kötete címéül — egyik elbeszéléséről — a »Bors és fahéj«-at, mert van könyvében egyikből is, másikból is, de főképp az előbbiből. Eliás fűszeres története ugyancsak csipős! Már bekezdő soraiban is, amint ott áll »a lehúzott redőnyök előtt, térdig érő fehér köpenyében, széles karimás kalapját lengetve és nyájasan köszöntgetve a járókelőknek, magatartásában egy kis számitással, egy kis reménnyel, mert **»mit lehet tudni.«** Talajvesztettségére jellemző, hogy odaáll bratyizni, panaszkodni, sírátkozni a dologtalan fiákeresekhez, velük kívánván bizonyítani, hogy ő milyen jó, milyen emberséges, milyen tapintatos kereskedő volt. Vagy, hogy kibújik belőle a szimatot kapó kalmár, mikor két legyet akar útni egy csapásra: dugott portékáját is értékesíteni, meg régi követelését is behajtani. Kár, hogy ellenpárja: a virágárús vén cigányasszony, kevésbbé hiteles. Különösen Eliás őrizetbevétele vezet, »ex abrupto«-s szembefordulásában s álerkölsős kijelentésében: **»Azt is akarom, mert meg is érdemli, hogy megbüntessék, ha már engemet is így akart rászédni.«** — Annál élethűbb a mindenre bólogató, Eliás sírátkozásait látszólagos részvétellel meghallgató fiákeresek kollektív rajza.

Hibátlan felépítésében és jellemzésében »Restiben« c. elbeszélése. Herceg ezt a történetet is jól megborsózta. Csak elhagyhatta volna a végéről ezt a sort: »Vigyázzanak! Emberek maguk? Állatok!« — Ezeket a szavakat az író adta a néhai kereskedő szájába.

Herceg szívesen alkalmazza a túlzást, erősebb színezést. Sok helyen kétségtelenül előnyére. Sorokat elevenít meg vele, halott szavakat éleszt.

Erdekes pellengérré állító kupé-történet a »Némajáték«. Az asszony, aki azonnal visszavonul és kezeit mossa, amint a gyermekét oly szeretettel szórakoztató, szegény, lengyel menekült »gyanús«-sá válik. Még ő hajít rá először követ. Örök emberi vonás. Az alapeszme tökéletesen keretezi a történetet.

A földosztó-elbeszélésekből legjobban tetszik a devityevói. Talán azért is, mert amit benne az író elmond, mélységesen igaz, még akkor is, ha a valóságban így nem történt meg, de megtörténhetett volna. Mert — föld ellenében — nemcsak magyarokat csábítottak hitük, nemzetiségük megtagadására, hanem más kisebbségi sorsba élőket is, ezek közt első helyen: a ruszinokat. Hogy hány helyen, felsőbb utasításra vagy egyéni kezdeményezésre-e, nem fontos. Az akkori idők húzóhalogató politikáját oly valóságúen érzékeltető történetben jól látott s jól megjelenített alakok: a taktikázó és köntörfalazó jegyző, az öreg becsületes Szalkáll Mihály, Terényi, az új hatalomhoz sietve alkalmazkodó bérlő, s az áttérést megakadályozni igyekvő, öreg esperes.

Herceg, társadalomrajzaiban: nyugodt, egyenletes, fölényes, ironikus. De ironiája nem torzító, hanem kiemelő, jellemző.

De nem időzhetünk minden elbeszélésénél külön-külön. Megállapítjuk, hogy Herceg ott legerősebb, ahol pusztán magát s élményvilágát adhatta, s nem alkalmazkodott ilyen, vagy olyan irányvonalhoz. Ezért jobbak általában régebbi novellái, melyek közül megállít bennünket a »valóság és mese csodálatos összefonódásával és Andersenre emlékeztető hangulatával, a fehér és sötét színezésű »Fekete angyal«, ahogy valóságos irodalmi csemegéje a kötetnek a »Falu bolond«-ja, ez a hercegi költészettel indított, különös, lenyűgöző írás, mely olyan, mint egy éjszakában csordogáló, magános tülkös. Se vége, se hossza, még melódiája se, de azért mégis muzsika, igazi lélekből lelkedzett. Kár, hogy későbbi részeiben a város s nagyváros benyomulása megszegényíti, megkoppasztja.

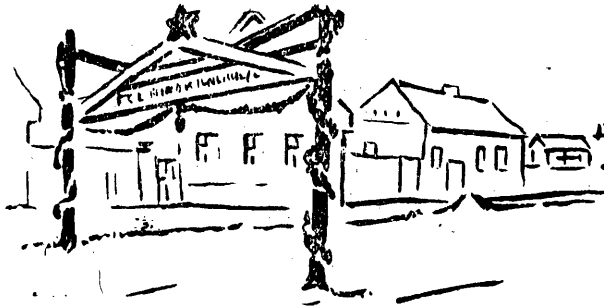
Jól jellemzett alakokat találunk a finom humorú »Vasárnap délután«-ban s a pellengérré állító »Az övegy«-ben.

Még kell még emlékeznünk a »Rendes úri ház«-ról, melynek valószínűségét csak az kifogásolhatja, aki sohasem élt hosszabb ideig nagyobb városban, s nem tapasztalhatta saját bőrén az emberi komizságot és nem érezte, hogy mit jelenthet egy magános, öregedő embernek egy hozzáragaszkodó állat.

Ezzel be is fejeztem volna könyvismertetésemet.

Herceg, mint elbeszéléseiből látjuk, többnyire a szegények, elesettek vagy kisemberek írója. Kezdeti víziós írásaiban éppúgy, mint a hétköznapi életből merített későbbiekben. Ahol a történet módot nyújt, s nem köti mondókáját valami időszerűséghez, alakjait izes szavakkal, élénk színezéssel, pompás megjelenítő képességgel jellemzi. Nyelve nem csinált, s mégis egyénien, többször őserővel ömlő, — jelzőiről, hasonlatairól, képeiről külön is írhatnánk. Ezekből kitűnik, hogy Herceg nemcsak prózaíró, hanem költő is, aki varázspálcával nyúl hozzá a szürke hétköznaphoz.

Szirmai Károly

Diadalkapu

Szabó István rajza (Novaornya)